

**RUTGER
BREGMAN**

**DE
MEEESTE
MENSEN
DEUGEN**

EEN NIEUWE GESCHIEDENIS
VAN DE MENS

*de
Correspondent*

© 2019 Rutger Bregman

Omslagontwerp: Leon Postma en Martijn van Dam

Art direction: Harald Dunnink

Illustratie auteur: Cléa Dieudonné

Infographics: Leon de Korte en Leon Postma

Redactie: Harminke Medendorp

Eindredactie: Andreas Jonkers

Correctie: Annelieke Tillema

Vormgeving: Pre Press Media Groep

ISBN 9789082942194

NUR 320

www.decorrespondent.nl

We hebben ons best gedaan om alle rechthebbenden van de foto's en illustraties te achterhalen.

Maak je aanspraak op de rechten en ben je niet benaderd? Neem dan vooral contact met ons op.

**RUTGER
BREGMAN**

**DE
MEEESTE
MENSEN
DEUGEN**

EEN NIEUWE GESCHIEDENIS
VAN DE MENS

*de
Correspondent*

Voor mijn ouders

*‘De mens zal beter worden
als je hem toont hoe hij is.’*

— Anton Tsjechov (1860-1904)

INHOUD

<i>Proloog</i>	11
1. Een nieuw realisme	21
2. De echte <i>Lord of the Flies</i>	43
Deel 1. De natuurstaat	66
3. De opmars van de <i>Homo puppy</i>	75
4. Kolonel Marshall en de soldaten die niet schoten	103
5. De vloek van de beschaving	125
6. Het mysterie van Paaseiland	149
Deel 2. Na Auschwitz	174
7. In de kelder van de Stanford-universiteit	179
8. Stanley Milgram en de schokmachine	201
9. De dood van Catherine Susan Genovese	225
Deel 3. Waarom goede mensen slechte dingen doen	242
10. Hoe empathie verblindt	249
11. Hoe macht corrumpeert	273
12. De vergissing van de Verlichting	293

Deel 4. Een nieuw realisme	306
13. De kracht van intrinsieke motivatie	319
14. De <i>Homo ludens</i>	337
15. Zo ziet een echte democratie eruit	357
Deel 5. De andere wang	382
16. Theedrinken met terroristen	389
17. Het beste medicijn tegen haat, racisme en vooroordelen	415
18. Toen de soldaten uit de loopgraven kwamen	435
<i>Epiloog</i>	452
<i>Dankwoord</i>	473
<i>Bronnen</i>	477

PROLOOG

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog maakte de Britse legertop zich grote zorgen. Londen was in acuut gevaar. De stad was, aldus ene Winston Churchill, ‘het grootste doelwit ter wereld, een enorme, vette, dure koe, die is vastgebonden om het roofdier te lokken’.¹

De naam van dat roofdier? Adolf Hitler. Als het volk zou breken onder de terreur van zijn bommenwerpers, was het gedaan met Groot-Brittannië. ‘Het verkeer zal stoppen, de daklozen zullen gillen om hulp en de stad zal afglijden in totale chaos’, vreesde een Britse generaal.² Miljoenen burgers zouden mentaal instorten. Het leger zou niet eens aan vechten toekomen, omdat het de hysterische massa’s in toom zou moeten houden. Churchill voorspelde dat minstens drie tot vier miljoen inwoners van Londen op de vlucht zouden slaan.

Wie wilde weten welk onheil in de lucht hing, hoefde eigenlijk maar één boek open te slaan: *Psychologie des foules* – ‘Psychologie der massa’s’. De Franse auteur, Gustave Le Bon, was een van de invloedrijkste geleerden van zijn tijd. Hitler had het boek van koft tot koft gelezen, net als Mussolini, Stalin, Churchill en president Roosevelt.

Le Bon legde haarfijn uit wat er gebeurt in noodsituaties. Vrijwel onmiddellijk, schreef hij, daalt de mens ‘een aantal treden op de ladder van de beschaving’.³ Dan grijpen paniek en geweld om zich heen. Dan openbaart zich onze ware natuur.

Op 19 oktober 1939 dicteerde Hitler het aanvalsplan aan zijn generaals. 'De genadeloze inzet van de *Luftwaffe* om de Britse wil tot verzet te breken, kan en zal volgen op het gegeven moment.'⁴

De Britten vreesden dat het al te laat was. Even werd nog overwogen om een netwerk van schuilplaatsen te graven onder Londen, maar uiteindelijk werd dat plan toch maar afgeblazen. Straks zouden mensen nooit meer bovenkomen, verlamd door de angst. Op het laatste moment werden nog wel een paar psychiatrische noodhospitals opgezet buiten de stad, om de eerste slachtoffers in op te vangen.

Toen begon het.

Op 7 september 1940 vlogen 348 Duitse bommenwerpers over het Kanaal. Het weer was goed. Veel inwoners van Londen waren buiten en keken omhoog toen om 16.43 uur de sirenes begonnen te loeien.

Die septemberdag zou de geschiedenis ingaan als Zwarte Zaterdag, en de periode erop als 'de Blitz'. Alleen al op Londen vielen in negen maanden tijd meer dan 80.000 bommen. Hele buurten werden weggevaagd. Een miljoen gebouwen werden beschadigd of compleet vernietigd, en meer dan 40.000 mensen kwamen om.

Hoe reageerden de Britten? Wat gebeurde er toen zij met miljoenen tegelijk maandenlang werden murw gebeukt met bommen uit de lucht? Hoe hysterisch werden ze, hoe beestachtig of nog erger?

Laat ik beginnen met het verslag van een Canadese psychiater.

In oktober 1940 reed dr. John MacCurdy door Zuidoost-Londen. Hij bezocht een arme buurt die zwaar was getroffen door de bombardementen, met om de honderd meter een krater of ruïne. Als mensen *ergens* in paniek moesten zijn, was het hier.

Dit trof de psychiater aan, kort nadat het luchtalarm was afgegaan:

Kleine jongens bleven spelen op de stoep, klanten bleven afdingen, een politieman regelde het verkeer in majestueuze saaiheid en fietsers trotseerden de dood en de verkeersregels. Niemand, voor zover ik kon zien, keek naar de lucht.⁵

Wie leest over de maanden van de Blitz, stuit op de ene na de andere beschrijving van een wonderlijke kalmte die neerdaalde over Londen. Een Amerikaanse journalist interviewde een Brits echtpaar in hun keuken. Terwijl de ramen trilden, genoten ze rustig van hun thee. Waren ze niet bang, vroeg de journalist. ‘O nee. En als we dat waren, wat zouden we daaraan hebben?’⁶

Alles wees erop dat Hitler geen rekening had gehouden met het typisch Britse karakter. De *stiff upper lip*. De droge humor. Ondernemers zetten bordjes voor de ruïnes die eens hun winkels waren: ‘MORE OPEN THAN USUAL.’ De eigenaar van een pub haakte handig in op de ravage: ‘OUR WINDOWS ARE GONE, BUT OUR SPIRITS ARE EXCELLENT. COME IN AND TRY THEM.’⁷

De Britten ondergingen de bommen van de Luftwaffe als de vertragingen van de trein: irritant, maar er viel mee te leven. De treinen reden overigens gewoon door tijdens de Blitz en de schade aan de economie stelde ook niet veel voor. In april 1941 werd de Britse oorlogsproductie harder geraakt door Tweede Paasdag, toen iedereen vrij had, dan door de Blitz.⁸

Na een paar weken werd over de Duitse bommen gepraat als over het weer. ‘Het was erg *blitzy* vandaag, vond je niet?’⁹ Een Amerikaanse schrijver noteerde dat ‘de Engelsen sneller verveeld zijn dan wie ook’ en vrijwel niemand nog dekking zocht.¹⁰

En die mentale ravage? Die miljoenen getraumatiseerde slachtoffers waar de experts voor hadden gewaarschuwd?

Nergens te bekennen. Natuurlijk was er veel verdriet en woede. Natuurlijk werd er diep gerouwd om de geliefden die waren omgekomen.

Maar de psychiatrische noodhospitalen bleven leeg. Sterker nog, de mentale gezondheid van veel Britten ging erop vooruit. Het alcoholmisbruik nam af. Er pleegden minder mensen suïcide dan in vreedstijd. Na de oorlog verlangden veel Britten zelfs terug naar de Blitz, toen iedereen elkaar hielp en het niet uitmaakte of je links of rechts, arm of rijk was.¹¹

‘De Britse samenleving werd in veel opzichten sterker van de Blitz’, zou een Britse historicus later schrijven. ‘Hitler was ontgoocheld.’¹²

Al met al had die beroemde massapsycholoog, Gustave Le Bon, er niet verder naast kunnen zitten. De noodsituatie bracht niet het slechtste in mensen naar boven. Het Britse volk *steeg* juist een paar treden op de ladder van de beschaving. ‘De moed, de humor en de vriendelijkheid van gewone mensen’, schreef een Amerikaanse journaliste in haar dagboek, ‘blijven verbijsterend in het licht van deze nachtmerrie.’¹³

De onverwacht positieve effecten van de Duitse bombardementen leidden tot een nieuwe militaire discussie. Groot-Brittannië bezat zelf ook een vloot aan bommenwerpers, en de vraag was: hoe konden deze het beste worden ingezet tegen de vijand?

Vreemd genoeg bleven de experts van de Royal Air Force geloven dat de wil van een volk kon worden gebroken. Met bombardementen. Oké, misschien was dat bij het eigen Britse volk niet gelukt, maar dat was een uitzonderlijk geval. Geen enkel volk ter wereld was zo nuchter en moedig. De Duitsers daarentegen zouden ‘nog geen kwart’ van het aantal bommen kunnen verdragen, aldus de deskundigen. De vijand had sowieso een ‘gebrek aan morele veerkracht’.¹⁴

Deze experts kregen ruggensteun van de boezemvriend van Churchill: Frederick Lindemann, ook wel bekend als Lord Cherwell. Op een van de weinige portretten die er van hem zijn, zien we een lange man met bolhoed, wandelstok en ijskoude blik.¹⁵ In de verhitte discussies over de luchtmacht bleef Lindemann stellig. Bombarderen *werkt*. Net als Gustave Le Bon had hij geen hoge pet op van het gewone volk, dat hij als laf en paniekerig beschouwde.

Om zijn punt kracht bij te zetten, stuurde Lindemann een team van psychiaters naar Birmingham en Hull, twee steden die genadeloos waren gebombardeerd. In korte tijd interviewden de wetenschappers honderden mensen die hun huis hadden verloren tijdens de Blitz.¹⁶ Ze vroegen naar de kleinste details – van ‘het aantal gedronken pinten tot het aantal aangeschafte aspirientjes’.¹⁷

Een paar maanden later ontving Lindemann het eindrapport. De conclusie stond met grote letters op het titelblad:

‘GEEN BEWIJS VOOR EEN VERZWAKKING VAN DE MORAAAL.’¹⁸

En wat deed Frederick Lindemann? Die wuifde deze conclusie weg. Hij had al besloten dat bombarderen uitstekend werkt en liet zich niet meer van de wijs brengen.

Lindemann schreef dan ook een heel ander memo, dat vervolgens op Churchills bureau belandde:

Onderzoek lijkt uit te wijzen dat het vernietigen van iemands huis zeer schadelijk is voor diens moraal. Mensen lijken het nog erger te vinden dan het verlies van hun vrienden of zelfs familie. [...] Wij kunnen tien keer zo veel schade toebrengen aan de 58 belangrijkste Duitse steden. Er is weinig twijfel dat dit de wil van het volk zal breken.¹⁹

Zo werd de discussie over de effectiviteit van het bombarderen beslecht. ‘Het rook naar een heksenjacht’, zou een historicus later schrijven.²⁰ Zorgvuldige wetenschappers die *tegen* het bombarderen van de Duitse bevolking pleitten, werden weggezet als lafaards. Landverraders.

De fanatiekelingen waren het eens: de Duitsers moesten nog veel harder worden aangepakt. Churchill gaf het groene licht, waarna de hel losbarstte boven Duitsland. Uiteindelijk vielen er tijdens deze bombardementen tien keer zo veel doden als tijdens de Blitz. In Dresden stierven in één nacht meer mannen, vrouwen en kinderen dan in Londen tijdens de hele oorlog. Meer dan de helft van de Duitse steden werd vernietigd. Het land veranderde in één grote, smeulende puinhoop.

Ondertussen werd slechts een klein deel van de geallieerde luchtmacht ingezet om strategische doelwitten te bombarderen, zoals fabrieken en bruggen. Tot de laatste maanden van de oorlog bleef Churchill er namelijk van overtuigd dat bommen het beste op burgers konden worden gegooid, om de Duitse moraal te breken. In januari 1944 kreeg hij nog een memo van de Royal Air Force op zijn bureau: ‘Hoe meer bommen we gooien, hoe bevredigender het effect.’

De premier onderstreepte die zin, met zijn beroemde rode pen.²¹

Wat er in werkelijkheid in Duitsland gebeurde?

Laat ik weer beginnen met een verslag van een vooraanstaand psychiater. Van mei tot juli 1945 interviewde dr. Friedrich Panse bijna honderd Duitsers die hun huis hadden verloren. ‘Achteraf barstte ik van de energie en stak ik een sigaar op’, vertelde een van hen. De sfeer na een aanval was ‘als na een oorlog die net is gewonnen’, merkte een ander op.²²

Van massale paniek was nergens sprake. De inwoners die voor het eerst werden gebombardeerd, reageerden juist opge-

lucht. ‘De behulpzaamheid van de burens was geweldig’, noemde Panse. ‘Gezien de ernst en de duur van de psychische belasting was de houding van de bevolking opmerkelijk evenwichtig en gedisciplineerd.’²³

Hetzelfde beeld rijst op uit de verslagen van de Sicherheitsdienst, die de eigen bevolking nauwlettend in de gaten hield. Na de bombardementen bleek iedereen elkaar te helpen. Slachtoffers werden uit het puin getrokken, branden werden geblust. Kinderen van de Hitlerjugend renden af en aan om de gewonden en daklozen te helpen. Een kruidenier zette voor de grap een bordje over ‘rampenboter’ buiten: ‘HIER WIRD KATASTROPHENBUTTER VERKAUFT!’²⁴

(Oké, de Britse humor was wel beter.)

Kort na de overgave van Duitsland, in mei 1945, trok een team van geallieerde economen door het verslagen land. Het Amerikaanse ministerie van Defensie had het de opdracht gegeven om het effect van de bombardementen te onderzoeken. De hoofdvraag: zou het leger dit wapen vaker moeten inzetten?

De wetenschappers wonden er geen doekjes om: de bombardementen waren een fiasco geweest. De Duitse oorlogseconomie was er waarschijnlijk zelfs sterker door geworden, waardoor de oorlog langer had geduurd. Tussen 1940 en 1944 was de productie van Duitse tanks met een factor negen gestegen. Die van gevechtsvliegtuigen met een factor *veertien*.

Een Brits team van economen kwam tot dezelfde conclusie.²⁵ In de eenentwintig verwoeste steden die zij onderzochten, was de productie *sneller* gestegen dan in een controlegroep van veertien steden die niet waren gebombardeerd.

‘We begonnen in te zien’, schreef een Amerikaanse econoom, ‘dat we op een van de grootste, misschien wel dé grootste misrekening van de oorlog waren gestuit.’²⁶

Wat me nog het meest fascineert, is dat ze allemaal dezelfde fout maakten.

Hitler en Churchill, Roosevelt en Lindemann – stuk voor stuk deelden ze het mensbeeld van Gustave Le Bon, de psycholoog die had beweerd dat de menselijke beschaving maar een dun laagje is. Ze waren ervan overtuigd dat de luchtmacht dat laagje zou wegblazen. Maar hoe meer bommen er vielen, hoe *dikker* de laag werd. Het was geen dun vliesje, het was eelt.

Toch drong die conclusie nauwelijks door tot de militaire experts. De Amerikanen wierpen vijftientig jaar later drie keer zo veel bommen op Vietnam als op Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog.²⁷ Dat werd een nog grotere mislukking. Zelfs als het bewijs ons recht in het gezicht staart, weten we onszelf nog voor de gek te houden. Tot op de dag van vandaag geloven veel Britten dat hun veerkracht tijdens de Blitz typisch Brits was.

Maar ze was niet typisch Brits. Ze was typisch menselijk.

HOOFDSTUK 1

EEN NIEUW REALISME

1.

Dit is een boek over een radicaal idee.

Het is een idee waar machthebbers al eeuwen benauwd van worden. Waar religies en ideologieën zich tegen hebben gekeerd. Waar media zelden verslag van doen en de geschiedenis één lange ontkenning van lijkt.

Tegelijkertijd is het een idee dat onderbouwing vindt in nagenoeg ieder vakgebied van de wetenschap. Dat door de evolutie wordt gestaafd en door het alledaagse leven bevestigd. Een idee dat zozeer aansluit bij de menselijke natuur, dat het vaak niet eens meer opvalt.

Hadden we de moed om het serieus te nemen, dan zou blijken: dit idee kan een revolutie ontketenen. De samenleving op haar kop zetten. Als het werkelijk tot je doordringt, is het zelfs een levensveranderend medicijn, waardoor je nooit meer op dezelfde manier naar de wereld kijkt.

Het idee in kwestie?

De meeste mensen deugen.

Ik ken niemand die het idee beter uit kan leggen dan Tom Postmes, hoogleraar sociale psychologie in Groningen. Al jaren stelt hij dezelfde vraag aan zijn studenten:

Een vliegtuig maakt een noodlanding en breekt in drie stukken. De cabine vult zich met rook. Alle inzittenden realiseren zich: we moeten hier weg. Wat gebeurt er?

- Op Planeet A vragen de inzittenden elkaar of ze in orde zijn. Personen die hulp nodig hebben, krijgen voorrang. Mensen zijn bereid hun leven te geven, zelfs voor vreemden.
- Op Planeet B is het ieder voor zich. Totale paniek breekt uit. Er wordt geschopt en geduwd. Kinderen, ouderen en mensen met een handicap worden onder de voet gelopen.

Vraag: op welke planeet leven we?

‘Ik schat dat 97 procent denkt dat we op Planeet B leven’, vertelt Postmes. ‘Maar in de praktijk leven we vrijwel altijd op Planeet A.’¹

Het maakt niet uit aan wie je het vraagt. Linkse en rechtse, arme en rijke, ongeschoolde en belezen mensen – iedereen maakt dezelfde inschattingsfout. ‘Eerstejaars studenten weten het niet, derdejaars niet, masterstudenten niet, en ook veel professionals niet, tot rampenbestrijders aan toe’, verzucht Postmes. ‘Aan het onderzoek ligt het niet. Men zou dit kunnen weten sinds de Tweede Wereldoorlog.’

Zelfs de beroemdste rampen in de geschiedenis speelden zich af op Planeet A. Neem de ondergang van de Titanic. Als je de film hebt gezien, denk je misschien dat iedereen in paniek was (afgezien van het strijkkwartet). Maar nee, er werd niet geduwd en getrokken. Een ooggetuige rapporteerde dat er ‘geen indicatie van paniek of hysterie’ was, ‘geen angstkreten, en geen heen en weer geren’.²

Of denk aan 11 september 2001. Duizenden mensen liepen geduldig de trappen van de Twin Towers af, ook al wisten ze

dat hun levens in gevaar waren. Brandweerlieden en gewonden kregen voorrang. ‘Mensen zeiden echt: “Nee, nee, jij eerst”’, herinnerde een van de slachtoffers zich later. ‘Ik kon het niet geloven dat mensen op dit punt zouden zeggen: “Als-jeblijft, ga voor.” Het was onwerkelijk.’³

Dat mensen van nature egoïstisch, paniekerig en agressief zijn, is een hardnekkige mythe. De bioloog Frans de Waal spreekt ook wel van de ‘vernistheorie’.⁴ De beschaving zou maar een dun laagje zijn, dat bij het minste of geringste zou barsten. Maar het is precies andersom: juist als de bommen uit de lucht vallen of de dijken breken, komt het beste in ons naar boven.

Op 29 augustus 2005 braken de dijken van New Orleans. De orkaan Katrina raasde over de stad, waarna 80 procent van de huizen onder water liep. Het werd de grootste natuurramp in de geschiedenis van de Verenigde Staten. Ten minste 1.836 mensen kwamen om.

Die week stonden de kranten vol met berichten over verkrachtingen en schietpartijen in New Orleans. Er deden gruwelijke verhalen de ronde, over gangsters die plunderend rondzwierven en een scherpschutter die reddingshelikopters onder vuur nam. In het Superdome-stadion, het grootste opvangcentrum, zaten maar liefst 25.000 mensen als ratten in de val. Zonder elektriciteit. Zonder water. Journalisten rapporteerden dat de kelen van twee baby’s waren doorgesneden, en dat een zevenjarig meisje was verkracht en vermoord.⁵

De korpschef van de politie zei dat de stad weggleed in anarchie en de gouverneur van Louisiana vreesde hetzelfde. ‘Wat mij vooral boos maakt’, zei ze, ‘is dat rampen als deze vaak het slechtste in mensen naar boven halen.’⁶

Die conclusie ging de wereld over. De gelauwerde historicus Timothy Garton Ash schreef in de Britse krant *The Guardian* wat iedereen al dacht:

Haal de basiselementen van het ordelijke, beschaafde leven weg – eten, onderdak, drinkwater, een minimum aan persoonlijke veiligheid – en wij vallen binnen een paar uur terug in een hobbesiaanse oerstaat, een oorlog van allen tegen allen. [...] Een paar worden tijdelijk engelen, de meesten worden weer apen.

Daar was hij weer: de vernistheorie. New Orleans had een klein gaatje geopend, aldus Garton Ash, in ‘de dunne korst op het kolkende magma van de menselijke natuur’.⁷

Pas maanden later, toen de journalisten waren verdwenen, het water was weggepompt en de columnisten een nieuw onderwerp hadden gevonden, ontdekten wetenschappers wat er echt was gebeurd in New Orleans.

Het geluid van de scherpschutter bleek de klep van een gastank. In het Superdome-stadion waren zes mensen omgekomen: vier op natuurlijke wijze, één door een overdosis en één door zelfdoding. De korpschef moest toegeven dat hij geen enkel officieel verslag van moord of verkrachting had. En inderdaad: er was veel geplunderd, maar vooral door groepen die samenwerkten om te overleven, soms zelfs met de politie.⁸

Onderzoekers van het Disaster Research Center van de Universiteit van Delaware concludeerden dat ‘de overweldigende meerderheid van het spontane gedrag pro sociaal was’.⁹ Er was een armada van boten gearriveerd, tot uit Texas, om zo veel mogelijk mensen te redden. Er waren honderden reddingsgroepen gevormd. Eén groep had zich de Robin Hood Plunderaars genoemd: elf vrienden die voedsel, kleren en medicijnen ‘stalen’ en uitdeelden.¹⁰

De stad was, kortom, niet overspoeld door egoïsme en anarchie. De stad was overspoeld door moed en naastenliefde.

Katrina voldeed hiermee aan het wetenschappelijke beeld

van hoe mensen reageren op rampen. Het Disaster Research Center heeft sinds 1963 op basis van bijna zevenhonderd veldstudies vastgesteld dat er, in tegenstelling tot wat je in films ziet, nooit totale paniek uitbreekt na een ramp. Er is ook nooit sprake van een vloedgolf van egoïsme. Het aantal misdaden – moord, diefstal, verkrachting – daalt meestal. Mensen blijven rustig, raken niet in shock en komen snel in actie. ‘En hoeveel er ook geplunderd wordt’, merkt een van de onderzoekers op, ‘het verbleekt altijd bij het wijdverbreide altruïsme dat leidt tot het gratis en massale geven en delen van goederen en diensten.’¹¹

In noodgevallen komt het beste in mensen naar boven. Ik zou geen sociologisch inzicht weten dat zo stevig is onderbouwd en zo straal wordt genegeerd. Het beeld dat in de media wordt geschetst is steevast het omgekeerde van wat er daadwerkelijk na een ramp gebeurt.

Ondertussen kostten de hardnekkige geruchten in New Orleans wel mensenlevens.

Zo kwam de hulpverlening tergend traag op gang omdat reddingswerkers niet zonder beveiliging de stad in durfden. Er werden 72.000 militairen opgeroepen met de opdracht op ‘tuig’ te vuren. ‘Deze troepen weten hoe ze moeten schieten en doden [...] en ik verwacht dat ze dat zullen doen’, aldus de gouverneur.¹²

Zo geschiedde. Bij de Danzigerbrug in het oosten van de stad schoot de politie op zes onschuldige en ongewapende Afro-Amerikanen, waarna een jongen van 17 en een geestelijk gehandicapte man van 40 stierven. (Vijf agenten werden hiervoor later veroordeeld tot hoge gevangenisstraffen.)¹³

Natuurlijk, de ramp in New Orleans is een extreem voorbeeld. Maar de dynamiek van rampspoed is steeds dezelfde. Er is een collectieve tegenslag, er komt een vloedgolf van sa-

menwerking, bestuurders raken in paniek, en dan volgt de tweede ramp.

‘Mijn eigen indruk’, schrijft Rebecca Solnit, die het magistrale boek *A Paradise Built in Hell* (2009) schreef over de orkaan Katrina, ‘is dat *elite panic* ontstaat doordat machthebbers de mensheid zien naar hun eigen evenbeeld.’¹⁴ Koningen en dictators, gouverneurs en generaals denken dat gewone mensen egoïstisch zijn, omdat ze dat zelf zo vaak zijn. Ze gebruiken grof geweld omdat ze iets willen voorkomen dat zich alleen in hun eigen fantasie afspeelt.

2.

In de zomer van 1999, op een kleine school in het Belgische Bornem, kregen negen kinderen mysterieuze ziekteverschijnselen. Hoofdpijn. Braken. Hartkloppingen. 's Ochtends waren ze vrolijk de klas binnengekomen, maar na de lunchpauze voelden ze zich niet goed. De leraren konden maar één verklaring bedenken: al deze negen kinderen hadden tijdens de pauze een flesje Coca-Cola gedronken.

Het duurde niet lang of journalisten kregen lucht van het incident. En dus begon de telefoon op het hoofdkantoor van Coca-Cola te rinkelen. Dezelfde avond stuurde het bedrijf een persbericht de wereld in: miljoenen flesjes zouden in België uit de schappen worden gehaald. ‘We zijn koortsachtig op zoek naar de oorzaak en hopen in de komende dagen een definitief antwoord te hebben’, meldde een woordvoerder.¹⁵

Maar het was al te laat. De klachten verspreidden zich als een olievlek over het land, tot over de grens met Frankrijk. Lijkbleke kinderen werden afgevoerd in ambulances. Alle producten van Coca-Cola bleken die week gevaarlijk voor kinde-

ren, of het nu Fanta, Sprite, Nestea of Aquarius was. Het 'Coca-Cola-incident' werd een van de grootste financiële stropen in de geschiedenis van het 107-jarige bedrijf. Maar liefst 17 miljoen dozen frisdrank werden teruggeroepen in België en alles wat nog in de koelhuizen stond moest worden vernietigd.¹⁶ Kosten: meer dan 200 miljoen dollar.¹⁷

Maar toen gebeurde er iets vreemds. Na een paar weken kwamen de toxicologen met lege handen uit het lab: er was niks te vinden in die flesjes. Geen pesticiden. Geen ziekteverwekkers. Geen schadelijke metalen. Niks. Ook in het bloed en de urine van de honderden patiënten werd niets gevonden. De wetenschappers konden geen enkele chemische verklaring vinden voor de heftige symptomen, die inmiddels bij meer dan duizend jongens en meisjes waren geconstateerd.

'Die kinderen waren echt ziek, laat daar geen twijfel over bestaan', zou een van de onderzoekers later opmerken. 'Alleen was het niet de cola die hen ziek had gemaakt.'¹⁸

Eigenlijk ging het Coca-Cola-incident over een oude, filosofische vraag.

Wat is waarheid?

Sommige dingen zijn waar, of je er nu in gelooft of niet. Water kookt bij 100 graden. Roken is dodelijk. President Kennedy werd vermoord op 22 november 1963 in Dallas.

Andere dingen kunnen waar *worden*, als we er tenminste in geloven. In de sociologie wordt ook wel van een '*self-fulfilling prophecy*' gesproken. Als je bijvoorbeeld voorspelt dat een bank zal omvallen en genoeg mensen je geloven, dan zullen zij net zo lang geld van hun rekening halen totdat de bank is omgevalen.

Of neem het placebo-effect. Slik een neppil waarvan de dokter zegt dat hij werkt en je zou je zomaar beter kunnen voelen. Hoe theateraler de placebo, hoe groter die kans. Zo is een

placebo inspuiten meestal effectiever dan er een slikken. Zelfs aderlaten kon op deze manier helpen. Niet omdat de middeleeuwse geneeskunde nou zo geweldig was, maar wel omdat mensen zich goed konden *voorstellen* dat ze beter zouden worden van zo'n heftige ingreep.

En de ultieme placebo? Opereren! Trek je witte jas aan, dien de verdoving toe, drink een kopje koffie en vertel je patiënt bij het ontwaken dat de operatie een overdonderend succes was. Uit een grote overzichtsstudie in het *British Medical Journal*, waarin echte operaties voor bijvoorbeeld rugpijn of brandend maagzuur werden vergeleken met zo'n toneelstuk, bleek dat de placebo in driekwart van de gevallen ook hielp. In de helft was de placebo zelfs even goed.¹⁹

Maar het werkt ook andersom.

Slik een neppil waarvan je *denkt* ziek te worden, en de kans is groot dat je het wordt. Waarschuw je patiënten voor ernstige bijwerkingen, en ze zouden er zomaar last van kunnen krijgen. Er is relatief weinig onderzoek gedaan naar dit '*nocebo*-effect', omdat het niet erg verantwoord is om mensen het gevoel te geven dat ze ziek worden. Toch wijst alles erop dat een *nocebo* heel krachtig kan zijn.

In de zomer van 1999 kwamen de Belgische medici tot dezelfde conclusie. Misschien was er daadwerkelijk iets mis geweest met een paar Coca-Cola-flesjes in dat dorpje Bornem. Het zou kunnen. Maar verder waren de wetenschappers er zeker van: in de rest van het land moest sprake zijn geweest van een 'massale psychogene ziekte'. Of in gewonemensentaal: het zat tussen de oren.

Dat wil niet zeggen dat de slachtoffers zich aanstelden. Meer dan duizend Belgische kinderen waren écht misselijk, koortsig en duizelig. Wat tussen de oren komt, kan levensecht worden. Als het *nocebo*-effect iets leert, dan is het dat ideeën nooit zomaar ideeën zijn. Wat we geloven, is wat we worden.